

Historyczne uwarunkowania odrębności regionu Śląska Opolskiego

Danuta Kisielewicz¹

Streszczenie:

Śląsk Opolski jest regionem historycznego Górnego Śląska. Są to ziemie położone nad górną Odrą, które w średniowieczu tworzyły księstwo opolsko-raciborskie, w czasie pruskiego panowania rejencję opolską, a po 1922 r. prowincję górnośląską (rejencję opolską). W 1950 r. uzyskał status województwa opolskiego. Jest to terytorium o odrębnych granicach, z ludnością związaną wspólnymi doświadczeniami historycznymi. Był to region stanowiący odrębną jednostkę przestrzenno-administracyjną, której stolicą było Opole. Pełniło ono stołeczną funkcję w czasach księstwa, rejencji i prowincji górnośląskiej. Nie było stolicą regionu w czasach II wojny światowej i w latach 1945-1950. Śląsk Opolski jest również obszarem pogranicza, przechodzącym w swej historii z jednego organizmu państwowego do drugiego, krzyżowania się wpływów politycznych, wymieszania się ludności. Jest regionem o zróżnicowanej strukturze etniczno-kulturowej i narodowościowej. Śląsk Opolski rozumiany dziś jako obszar znajdujący się w granicach województwa opolskiego, posiada własną historię, kulturę i tradycję, a także strukturę ludnościową, którą od zakończenia II wojny światowej tworzą: większość polska, tzw. ludność napływowa oraz ludność rodzima – mniejszość niemiecka i mniejszość narodowo-etniczna śląska.

Słowa kluczowe:

Śląsk Opolski, region, granice, pogranicze, jednostka przestrzenno-administracyjna, stolica regionu, zróżnicowanie narodowościowe i etniczno-kulturowe

Link do artykułu:

http://www.pogranicze.uni.opole.pl/biblioteka/docs/tom3/kisielewicz_t3n1.pdf

Standard cytowania:

Kisielewicz, D. (2015). Historyczne uwarunkowania odrębności regionu Śląska Opolskiego. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, t. 3, nr 1, s. 7-18.

Region to społecznie i gospodarczo ukształtowane terytorium o odrębnych granicach administracyjnych, zamieszkałe przez ludność związaną wspólnymi doświadczeniami historycznymi. Śląsk Opolski stanowi wyróżniający się region historycznego Górnego Śląska, o niezwykle skomplikowanej historii politycznej i społecznej. Są to ziemie położone nad górną Odrą, które w średniowieczu tworzyły księstwo opolskie czy opolsko-raciborskie, w czasie pruskiego panowania rejencję opolską, a po 1922 r. prowincję górnośląską (rejencję opolską).

Śląsk Opolski posiada również cechy historycznie ukształtowanego pogranicza, czyli obszaru przechodzącego w swej historii z jednego organizmu

¹ Prof. Danuta Kisielewicz – kierownik Katedry Studiów Regionalnych Uniwersytetu Opolskiego.

państwowego do drugiego, obszarem wymieszania się ludności w wyniku procesów osadniczych w przeszłości i krzyżowania się wpływów politycznych. Obszar ten, jako region graniczny w strukturze administracyjnej określonego państwa, miał zawsze charakter peryferyjny w stosunku do centrum administracyjno-państwowego.

Śląsk Opolski kształtował swą odrębność i samodzielność w każdym z kolejnych etapów rozwoju historycznego: począwszy od organizacji plemiennych Opolan, poprzez księstwa średniowieczne, status rejencji lub prowincji górnośląskiej od początków XIX wieku do II wojny światowej, do statusu województwa od 1950 r. Jest to terytorium szczególne, położone jest bowiem na obszarze, o którego posiadanie od końca pierwszego tysiąclecia zabiegały różne państwa. Wchodziło w skład różnych organizmów państwowych – czeskiej monarchii Przemysławidów (921–990), polskiej Piastów (990–1339), czeskiej Luksemburgów i Jagiellonów (1339–1526), austriackiej Habsburgów (1526–1763), pruskiej Hohenzollernów (1763–1918), państwa niemieckiego (1818–1945) i ponownie (od 1945 r.) państwa polskiego (Lis 2001: 7; Lis 1998: 5). Ziemie Śląska Opolskiego charakteryzują się ciągłością osadniczą, etniczną różnorodnością społeczeństwa i wyróżniającą się umiejętnością współżycia grup o odmiennej kulturze.

Jednostka przestrzenno-administracyjna

Od końca X aż do połowy XIV wieku Śląsk Opolski (tak jak i cały Śląsk) pozostawał pod władzą Polski piastowskiej. W okresie rozbicia dzielnicowego ziemie te tworzyły księstwo opolsko-raciborskie, którego siedzibą od XIII wieku było Opole. Jednakże już od 1339 r. po zrzeczeniu się przez Kazimierza Wielkiego zwierzchnictwa nad Śląskiem na rzecz monarchii Luksemburgów, księstwo opolsko-raciborskie przez blisko dwa wieki uzależnione było od państwa czeskiego. Po wygaśnięciu dynastii Piastów opolskich – po śmierci Jana III Dobrego w 1532 r. – Śląsk Opolski nie przestając wchodzić w skład Korony Czeskiej, w 1526 r. przeszedł pod panowanie Habsburgów. Dwa wieki później, w wyniku trzech wojen śląskich – (1740–1742), (1744–1745), (1756–1773) – pomiędzy Austrią a Prusami, Śląsk (z wyjątkiem Śląska Cieszyńskiego i Opawsko-Karniowskiego) przeszedł pod panowanie pruskie.

W systemie prawnopaństwowym Prus, w ramach prowincji śląskiej wyodrębniono trzy rejencje – wrocławską, legnicką i opolską, którą erygowano w 1816 roku ze stolicą w Opolu. Obejmowała ona obszar około 13 tys. km kw. i do czasu plebiscytu śląskiego liczyła 26 powiatów – 7 miejskich i 19 wiejskich. Były to powiaty miejskie: Bytom, Gliwice, Katowice, Królewska Huta, Nysa, Opole i Racibórz oraz wiejskie: bytomski, głubczycki, grodkowski, katowicki, kluczborski, kozielski, lubliniecki, niemodliński, nyski, oleski, opolski, prudnicki, pszczyński, raciborski, rybnicki, strzelecki, tarnogórski, toszecko-gliwicki, zabrzański (Lesiuk 1992: 71). W Rzeszy niemieckiej (Prusy od 1871 r. były krajem związkowym Rzeszy) rejencja

opolska graniczyła na północy z Wielkopolską, na zachodzie z Dolnym Śląskiem, od wschodu i północnego wschodu z ziemiami zaboru rosyjskiego, od południa natomiast z austriackim Śląskiem Cieszyńskim, Opawskim i Karniowskim. Od 1918 r. rejencja opolska graniczyła natomiast na wschodzie z ziemiami należącymi do Polski, a na południu z ziemiami wchodzącymi w skład Czechosłowacji. Stała się więc historycznie ukształtowanym pograniczem kulturowym, leżącym na styku trzech państw: Prus/Rzeszy, Rosji i Austro-Węgier, a po I wojnie światowej: Prus/Rzeszy, Polski i Czechosłowacji, a więc również trzech kultur: polskiej, niemieckiej i czeskiej.

Po werdykcie konferencji pokojowej w Paryżu z 28 czerwca 1919 r., a następnie walk powstańczych i plebiscytu, w wyniku rozstrzygnięć na forum Rady Ligi Narodów i Konferencji Ambasadorów z 20 października 1921 r. z obszaru plebiscytowego Niemcy uzyskały terytorium o powierzchni 7794 km kw. (71%), a Polska – 3214 km kw. (29%) (Wanatowicz 2011: 238–247). Rejencja opolska utraciła więc część obszaru i liczyła 9714 km kw. W wyniku zmian administracyjnych dokonanych w rejencji w lipcu 1922 r. utrzymano resztki powiatów kadłubowych: tarnogórskiego i rybnickiego (tzw. *Restkreise*), które zlikwidowano w 1927 r., natomiast z resztki powiatu lublinieckiego utworzono powiat dobrodzieński. W latach 30. XX wieku rejencja opolska liczyła więc 6 powiatów miejskich (Bytom, Gliwice, Nysa, Opole, Racibórz, Zabrze) i 14 powiatów wiejskich (bytomski, dobrodzieński, głubczycki, grodkowski, kluczborski, kozielski, niemodliński, nyski, oleski, opolski, prudnicki, raciborski, strzelecki, toszecko-gliwicki). Polacy ten obszar administracyjny zaczęli nazywać Śląskiem Opolskim. (Masnyk 2011: 228; Lesiuk 1992: 78). Polsce dostały się natomiast powiaty: katowicki, pszczyński i królewskohucki, większe części powiatu rybnickiego, lublinieckiego i tarnogórskiego oraz mniejsze części powiatów raciborskiego, toszecko-gliwickiego, zabrzańskiego i bytomskiego. Obszar ten wraz z częścią Śląska Cieszyńskiego (bez Śląska Zaolziańskiego, który pozostał w Czechosłowacji) stanowił województwo śląskie ze stolicą w Katowicach.

W czasie kampanii plebiscytowej na Górnym Śląsku strona polska i niemiecka zapowiedziały rozwiązania autonomiczne na spornym terytorium, co doprowadziło do dalszych zmian administracyjnych w rejencji opolskiej. I tak: Pruski Landtag ustawą z 14 października 1919 r. podniósł rejencję opolską (*Regierungsbezirk Oppeln*) do rangi prowincji górnośląskiej (*Provinz Oberschlesien*). Kiedy jednak Sejm Rzeczypospolitej 15 lipca 1920 r. uchwalił statut organiczny województwa śląskiego, mający wprowadzić autonomię na przyznanych Polsce po plebiscycie ziem Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego, Reichstag ustawą z 27 listopada 1920 r. zapowiedział w prowincji górnośląskiej referendum, w sprawie odłączenia prowincji górnośląskiej od Prus i przekształcenia jej w kraj związkowy Rzeszy – Land Oberschlesien. Jednak przeprowadzone 3 września 1922 r. referendum utrzymało dotychczasowy stan prawny. Prowincja górnośląska była więc sztucznym tworem, składała się bowiem tylko z jednej rejencji, a nadprezydent prowincji pełnił funkcję prezydenta rejencji,

nie istniały niektóre urzędy, otrzymała natomiast sejmik prowincjonalny z siedzibą w Raciborzu (*Provinziallandtag*) (Lesiuk 1992: 82).

Rządy pruskie, a później niemieckie trwały aż do 1945 r., za wyjątkiem wschodniej części Górnego Śląska, która po powstaniach i plebiscycie i w konsekwencji podziału Śląska w 1921 r. stanowiła w niepodległej Polsce autonomiczne województwo śląskie. W czasie II wojny światowej, po zajęciu województwa śląskiego utworzono z tego obszaru rejencję katowicką i wraz z rejencją opolską wcielono do prowincji śląskiej ze stolicą we Wrocławiu. Wkrótce jednak dokonano nowego podziału, na prowincję górnośląską ze stolicą w Katowicach składającą się z rejencji katowickiej i opolskiej oraz prowincję dolnośląską, którą tworzyły rejencja wrocławska i legnicka (Czapliński i in. 2007: 406–414). W tym czasie w skład rejencji opolskiej nie wchodziły powiaty bytomski, gliwicki i Zabrze; wchodziły natomiast – powiat lubliniecki i część powiatu rybnickiego oraz część obszaru wchodząca do 1918 r. w skład Królestwa Kongresowego. Podział ten utrzymany był do końca wojny (Kaczmarek 2011: 257–258).

W 1945 r. zakończył się dla Górnego Śląska czas niemieckiego panowania. W wyniku postanowień jałtańskich (II 1945) i poczdamskich (VII/VIII 1945) cały Górny Śląsk (w czasie wojny prowincja górnośląska) został przyłączony do Polski. Śląsk Opolski – mimo protestów utworzonego w Krakowie Komitetu Obywatelskiego Śląska Opolskiego, oferującego współpracę z polską administracją – wszedł w skład województwa śląskiego (śląsko-dąbrowskiego). 6 maja 1945 r. zniesiono ustawą Krajowej Rady Narodowej autonomię śląską (Dziurok i Linek 2011: 267–271). Do połowy 1946 r. trwały zabiegi rdzennej ludności polskiej Śląska Opolskiego w Ministerstwie Administracji Publicznej i Ministerstwie Ziem Odzyskanych o utworzenie województwa opolskiego. Utworzono jedynie ekspozyturę Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego do administrowania Śląskiem Opolskim w granicach byłej rejencji opolskiej. Dopiero 28 czerwca 1950 r. wyodrębniono województwo opolskie, dzieląc województwo śląskie na dwie jednostki administracyjne: województwo katowickie i opolskie.

Województwo opolskie obejmowało obszar przedwojennej rejencji opolskiej bez uprzemysłowionych powiatów: bytomskiego, gliwickiego i zabrzańskiego, oraz bez dobrodzieńskiego. Przyłączono natomiast do nowo utworzonego województwa dolnośląskie powiaty – brzeski i namysłowski. Nie odpowiadało to ściśle żadnemu z wcześniejszych podziałów administracyjnych Śląska. (Lesiuk 1992: 85; Lis 2001: 204).

Po reformie administracyjnej z 1975 r. obszar województwa opolskiego pomniejszony został o powiat raciborski, który przyłączono do województwa katowickiego oraz część powiatu oleskiego, przyłączonego do województwa częstochowskiego, którego ziemie w przeszłości wchodziły w skład zaboru rosyjskiego. Stanowiło to naruszenie naturalnych więzi społecznych i spójności historycznie ukształtowanego regionu Śląska Opolskiego. Powiat opolski powrócił do województwa opolskiego w 1999 r.

W końcu lat 90. w warunkach postępującej demokratyzacji państwa, mającej na celu między innymi wzmocnienie silnych ekonomicznie regionów w państwie, zdolnych do samodzielnej polityki regionalnej z partnerami regionów europejskich, twórcy reformy administracyjnej państwa zaproponowali utworzenie 12 województw-regionów. Z kolei parlamentarzyści zgłosili w Sejmie alternatywny projekt podziału terytorium Polski na 17 województw. Aby zachować odrębność Opolszczyzny społeczność tego województwa rozpoczęła walkę o otrzymanie go, w którą zaangażowane były instytucje samorządowe, władze polityczne, władze kościelne, środowiska naukowe (zwłaszcza pracownicy Instytutu Śląskiego w Opolu) oraz regionalne media. Zmaganiom o utrzymanie województwa patronował Obywatelski Komitet Obrony Opolszczyzny (OKOP) (Por. *Biała księga* 1998). Ostatecznie, po wielu działaniach ustawą Sejmu RP z 18 lipca 1998 r. o podziale Polski na 16 województw, utrzymane zostało województwo opolskie (Lis 2013: 100–105). Tym samym, utrzymana została odrębność Śląska Opolskiego, uznająca historyczny proces wykształcania się jego swoistości regionalnej, na płaszczyźnie etniczno-kulturowej i społeczno-gospodarczej.

Obszar województwa opolskiego w nowym kształcie terytorialnym wynosi 9412 km kw. (3% powierzchni kraju), z liczbą ludności 1089,6 tys. osób (2,8%), i zajmuje odpowiednio ostatnie i przedostatnie miejsce w kraju. Województwo podzielone zostało na 12 powiatów z grodzkim powiatem Opole, z czego trzy to powiaty przygraniczne: głubczycki, nyski i prudnicki. Dziewięć gmin, leżących w tych powiatach znajduje się bezpośrednio przy polsko-czeskiej granicy państwowej (Lis 2013: 105 i 205).

Opole stolicą historycznie ukształtowanego regionu

W swej ponad tysiącletniej historii Opole rozwijało się jako tradycyjny ośrodek historycznie ukształtowanego terytorium, z zachowanym podstawowym rdzeniem ziem po obu stronach górnej Odry (Senft 1998: 83–86; Lesiuk 1998: 12). Chociaż województwo opolskie (utworzone w 1950 r.) nie pokrywało się dokładnie z żadną wcześniejszą jednostką administracyjną, to jego trzon obejmował obszar, który stanowił najpierw ziemie plemienia Opolan (oraz plemion: Gołęczyców i Głubczyców), później księstwa opolsko-raciborskiego, a następnie w czasach pruskich, rejencji opolskiej – jednostek administracyjnych, których stolicą było Opole. Pozycja Opola wzrosła po włączeniu Śląska w skład rządzonego przez Mieszka I państwa Polan, a gród obronny na Ostrówku stał się siedzibą władzy państwowej, a po przyjęciu chrześcijaństwa także władzy religijnej. Pełnił także funkcje militarno-obronne, rzemieślnicze i handlowe. W XIII wieku rola Opola wzrosła po ustanowieniu tu stolicy księstwa opolsko-raciborskiego. To, że Opole było stolicą regionu, było konsekwencją kształtowanego przez wieki układu terytorialnego, komunikacyjnego, ekonomicznego, administracyjnego i kulturalnego. Świadczy to w sposób szczególny o odrębności Śląska Opolskiego. Opole nie było

stolicą regionu tylko w czasie II wojny światowej (stolicą prowincji górnośląskiej były Katowice) i w latach 1945–1950.

Potwierdzeniem odrębności regionu Śląska Opolskiego jest również powołanie samodzielnych jednostek władzy (administracji) kościelnej w różnych okresach historycznych, których stolicą było Opole. W strukturze organizacyjnej Kościoła katolickiego rejencja opolska podlegała aż do 1945 r. (formalnie od 1919 r.) archidiecezji wrocławskiej. Wyjątek stanowiły jedynie dekanaty powiatu głubczyckiego, które podlegały archidiecezji ołomunieckiej ze stolicą w Czechosłowacji. Po wojnie spełniony został postulat – wysunięty przez polską ludność w rejencji opolskiej już w 1929 r. – utworzenia ze Śląska Opolskiego odrębnej jednostki administracji kościelnej. Po układzie poczdamskim, potwierdzającym przyłączenie do Polski obszarów na wschód od Odry, powołana została Administracja Apostolska Śląska Opolskiego z siedzibą w Opolu, obejmująca terytorium byłej rejencji opolskiej, której administratorem apostolskim był ksiądz Bolesław Kominiek. Potrzeba utworzenia oddzielnej administracji kościelnej wynikała ze specyfiki Śląska Opolskiego i zadań, jakie należało realizować dla zapewnienia opieki duszpasterskiej ludności rodzimej zachowującej polskie tradycje i ludności napływowej (Hanich 2011: 47–72).

W 1972 r. po formalnym uporządkowaniu spraw granicznych przez Polskę i RFN na podstawie układu z 7 grudnia 1970 r. utworzona została diecezja opolska, odpowiadająca terytorialnie byłej rejencji opolskiej, również ze stolicą w Opolu. Dekanaty głubczyckie wyłączone zostały spod ołomunieckiej administracji archidiecezjalnej a włączone do diecezji opolskiej, a dekanaty powiatów brzeskiego i namysłowskiego pozostały w archidiecezji wrocławskiej. Diecezja opolska obejmowała poza terenem województwa opolskiego były powiaty: oleski, raciborski, dobrodzieński, bytomski, gliwicki i zabrzański. W 1992 r. w wyniku zmian administracji kościelnej w Polsce, utworzona została metropolia śląska obejmująca archidiecezję katowicką (stołeczną) oraz diecezję opolską i gliwicką (Kopiec 1998: 48–51).

Zróżnicowanie etniczno-kulturowe i narodowościowe

Podległość władzy kolejnych państw odcisnęła szczególne piętno na żyjącej na obszarze Śląska społeczności. W okresie wczesnego średniowiecza Górny Śląsk, zachowywał polskie oblicze etniczne. Słowiańska etnogeneza obszaru Śląska została naruszona przez politykę książąt piastowskich, którzy pod koniec XIII wieku, zapraszali do osiedlania się zachodnich sąsiadów. Przybysze wprowadzali zdobycze techniki i zmieniali dotychczasowy ustrój miast i wsi, na opuszczonych obszarach zakładali osady w nowym porządku prawnym – niemieckim. Napływająca do księstw śląskich ludność niemiecka osiedlała się głównie na obszarze Dolnego Śląska, ale również na części żyznych ziem Górnego Śląska (Księstwo Głubczyckie, okolice Prudnika). To zaburzało w pewnym stopniu polskie oblicze etniczne Śląska. Procesem sprzyjającym

odróżnianiu się ludności górnośląskiej od macierzystego pnia polskiego było – jak już wskazano – oddzielenie Śląska od państwowości polskiej przez panowanie monarchów czeskich, później Habsburgów, na końcu władców pruskich. Niosło za sobą daleko idące następstwa społeczne, etniczno-narodowościowe i gospodarcze w kształtowaniu tego regionu w czasach najnowszych. Społeczność górnośląska zaczęła odróżniać się od swoich sąsiadów pod względem etniczno-narodowościowym, co uwidoczniło się w strukturze klasowej i społeczno-zawodowej. Ludność rodzima stanowiła dolne warstwy społeczne, a napływowa (niemiecka) warstwy bogatsze i uprzywilejowane ekonomicznie i społecznie. Wartym podkreślenia jest fakt, że ludność wiejska trwająca przy wierze katolickiej i Kościele katolickim, mimo akcji osadniczej, a później w XVIII wieku kolonizacyjnej, zachowywała język polski oraz zwyczaje i obyczaje (Lis 2013: 18-19).

Szczególne znaczenie w kształtowaniu stosunków etnicznych i społecznych miał okres rządów pruskich i niemieckich. W rejencji opolskiej, mimo że władze pruskie prowadziły politykę wiodącą do wynarodowienia polskojęzycznej ludności, zachowywała ona swoje oblicze etniczno-narodowościowe. Mimo kolonizacji fryderycjańskiej, żywioł etnicznie polski cofał się wolno. Z pruskich statystyk z 1828 r. wynikało, że w powiatach położonych na wschód od Odry, polskojęzyczni mieszkańcy stanowili w powiatach: strzeleckim 94,4%, oleskim – 91,2%, raciborskim – 88,0 %, opolskim – 76,8%, kluczborskim – 73,2%, kozielskim – 72,2%. W powiatach położonych na wschodzie rejencji odnotowano: w pszczyńskim – 94,4% polskojęzycznej ludności, bytomskim – 91,8%, rybnickim – 90,7%, lublinieckim – 88,8%, toszecko-gliwickim – 88,5%. W powiatach – prudnickim, niemodlińskim i głubczyckim ludność polskojęzyczna stanowiła poniżej 50%, a powiat grodkowski był już zgermanizowany (Lis 1998: 70). W początkach XX wieku, (zwłaszcza przed wybuchem I wojny światowej) polsko-niemiecka granica etniczna przebiegała wzdłuż linii Syców – Opole – Biała Prudnicka – Głogówek – Racibórz.

W cesarstwie niemieckim prowadzona przez Bismarcka tzw. walka o kulturę (*Kulturkampf*), mająca antykatolickie i antypolskie oblicze, przyspieszyła wśród polskojęzycznej ludności rozwój świadomości narodowej na poziomie ogólnonarodowym. Etnicznie mieszany charakter regionu górnośląskiego stał się przedmiotem sporu o jego przynależność państwową po I wojnie światowej. Podjęcie przez zwycięskie mocarstwa zadanie ustalenia granic pokonanych w tej wojnie Niemiec, spowodowało umiędzynarodowienie kwestii państwowej przynależności Śląska Opolskiego. Na Konferencji Pokojowej w Paryżu została więc potwierdzona kwestia, która zaproponowała przyłączenie spornego obszaru do Polski, a następnie w wyniku protestu strony niemieckiej – przeprowadzenia plebiscytu. W wyniku plebiscytu przeprowadzonego 20 marca 1921 r. – stosunkiem głosów 40,3% za Polską i 59,7% za Niemcami (Masnyk 2011: 225) – strona polska zaproponowała tzw. linię Korfantego: przyznanie Polsce obszaru na wschód od Odry, która dzieliła rejencję opolską na dwa

obszary – z większością polską po stronie prawej i niemiecką – po stronie lewej. Po powstańczych zrywach w 1919, 1920 i 1921 r. i plebiscycie, doszło w październiku 1921 r. do podziału Górnego Śląska, który wszedł w życie w czerwcu 1922 r. Jak już wskazano – z przyznanej Polsce wschodniej części (29%) obszaru plebiscytowego utworzono województwo śląskie, a z dużo większej części przyznanej Niemcom – prowincję górnośląską, którą tworzyła jedynie rejencja opolska ze stolicą w Opolu. Mimo osłabienia żywiołu polskiego w rejencji opolskiej, wynikającego z procesów emigracyjnych, a po 1933 r. również germanizacji nazistowskiej, granicę etniczną stanowiła rzeka Odra. Po jej prawej stronie przeważała ludność etnicznie polska. W ramach państwowości pruskiej, a później niemieckiej, granica między rejencją opolską i wrocławską, oddzielająca również prowincję górnośląską jako jednostkę administracyjną, dzieliła obszar na skupiska ludności etnicznie polskiej po prawej stronie, w pozostałych rejencjach śląskich istniały tylko enklawy etnicznie polskie (Lesiuk 1992: 85).

W obydwu częściach podzielonego regionu społeczność otrzymała międzynarodowe gwarancje w postaci podpisanej 15 lipca 1922 r. w Genewie polsko-niemieckiej konwencji górnośląskiej, zwanej też konwencją genewską (na 15 lat), która gwarantowała prawa mniejszości po obydwu stronach niemieckiej granicy. Na jej podstawie chronione były prawa mniejszości do zachowania swej tożsamości, mogły rozwijać działalność placówki kulturalne, oświatowe i gospodarcze. Opole stało się siedzibą władz Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech, wydawnictwa prasowego *Nowin Codziennych*, instytucji oświatowych i banków ludowych (Lis 1998: 8).

Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej historyczną przeszłość regionu określali także mieszkańcy – żyjąca od wieków ludność rodzima oraz ludność napływowa z Polski centralnej lub ze wschodnich obszarów II Rzeczypospolitej (lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego), którzy zasiedlili miasta i wsie po wysiedlonej ludności niemieckiej. Na Opolszczyźnie według spisu powszechnego ludności z 1950 r. największą liczbę mieszkańców, stanowili rodzimi mieszkańcy zwani też autochtonami. Liczyli oni 418,3 tys. osób (54,1%), mieli oni przewagę w powiatach: opolskim (86%), raciborskim (81,8%), strzeleckim (77,5%), oleskim (74,5%), kozielskim (69,9%) i prudnickim (55,2%) oraz w Raciborzu (66,4%). Znaczący udział mieli też w Opolu (22,2%), oraz w powiatach: kluczborskim (21,7%), niemodlińskim (20,4%) i głubczyckim (16,3%). Ludność przesiedlona z kresów wschodnich II RP (tzw. zabużanie) licząca 180,2 tys. osób (23,3%), osiedliła się w powiatach: głubczyckim (60,9%), niemodlińskim (50,1%), kluczborskim (41,1%), w Opolu (45,7%), w grodkowskim (39,5%), nyskim (34,4%), prudnickim (23,8%). Z kolei przesiedleńcy z centralnych obszarów Polski, głównie z krakowskiego, Zagłębia Dąbrowskiego, łódzkiego, kieleckiego i innych) liczyli 158,1 tys. osób (19,5%), osiedli przede wszystkim w powiatach: nyskim, grodkowskim, prudnickim, opolskim, brzeskim, i głubczyckim. 1,1% mieszkańców Opolszczyzny stanowili reemigranci

przybyli z innych krajów (Lis 2013: 52–54; Berlińska 1992: 117). Każda z tych grup, wywodząca się z różnych środowisk, o odmiennym obliczu kulturowym i politycznym, różnorodna pod względem wyznaniowym, okrutnie doświadczona przez wojnę, która utraciła strony rodzinne, uczyła się współżycia z ludnością rodzimą w nowym miejscu osiedlenia. Ludność napływowa uczestniczyła w procesie adaptacyjnym, a podejmowanie wspólnych działań wymuszało współpracę i zbliżanie ludzi, przejmowanie pewnych wartości kulturowych. To różnicowanie etniczno-narodowe, wzajemne przenikanie tradycji oraz kultury polskiej, śląskiej, niemieckiej i czeskiej są istotnymi elementami społeczno-kulturowej tożsamości Śląska Opolskiego.

W czasach przemian ustrojowych i demokratyzacji życia społecznego zapoczątkowanych w 1989 r. wśród ludności rodzimej ujawniła się mniejszość niemiecka, która w swej instytucjonalnej formie zaczęła funkcjonować od 16 lutego 1990 r., jako Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Mniejszości Niemieckiej na Śląsku Opolskim, a od 5 maja 1993 r. – Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim (Lis 1993: 68, 127). Istnienie mniejszości niemieckiej zostało zaakceptowane przez polskich współmieszkańców nawykłych – przez swoje doświadczenia historyczne – do tolerancji i otwarcia się na inne kultury.

Odrębność województwa opolskiego/Śląska Opolskiego potwierdzają też wyniki dwóch ostatnich Narodowych Spisów Ludności i Mieszkań z 2002 i 2011 roku. W spisie przeprowadzonym w maju 2002 r. 106.855 (10,3%) mieszkańców województwa opolskiego zadeklarowało przynależność do mniejszości niemieckiej, co stanowiło 69,9% członków tej mniejszości w kraju. Ponadto 24.199 (2,27%) osób w województwie zadeklarowało narodowość śląską, tj. 14% osób określających się jako Ślązacy w kraju (Szczygielski 2006: 62; Rauziński i Szczygielski 2013: 12). Z kolei dane dotyczące przynależności narodowo-etnicznej w województwie opolskim według spisu z 2011 roku wykazują zmniejszenie się liczby osób deklaruujących tożsamość niemiecką, która wynosiła wówczas 78,6 tys. (z czego 30,1 tys. deklaruowało narodowość niemiecką jako jedyną), a zwiększenie liczby ludności deklaruującej narodowość śląską – 106,4 tys., przy czym mniej niż połowa z nich (41,4 tys.) deklaruowało ją jako identyfikację pojedynczą (wyłącznie śląską). Mieszkańcy ze śląską identyfikacją narodowo-etniczną stanowią 10,5%, a mieszkańcy z niemiecką przynależnością narodowo-etniczną stanowią 7,7% ogółu ludności województwa. W województwie opolskim zamieszkuje 164,8 tys. osób o innych niż polskie identyfikacjach narodowo-etnicznych, co stanowi 11,2% ogółu tej populacji w kraju (trzecia lokata w kraju po województwie śląskim – 52% i pomorskim – 17,1%; Ludność w województwie opolskim 2013: 59–60).

W różnych okresach historycznych społeczność Śląska Opolskiego obejmowała zarówno ludność polskojęzyczną, niemieckojęzyczną, jak i czeskojęzyczną. Język polski przejawiał się w gwarze górnośląskiej z naleciałościami niemieckimi i czeskimi wywodzącej się z języka polskiego. Obecne społeczeństwo o różnorodnym pochodzeniu etnicznym i regionalnym, podlegało procesowi integracji, który przebiegał

powoli, zakłócany czynnikami natury społecznej, politycznej i gospodarczej. Mimo tego, ta ludność o różnym doświadczeniu historycznym, o odrębności kulturowej tworzy trwałe więzi społeczne i regionalne. Jest bogactwem regionu Śląska Opolskiego.

Podsumowanie

W wymiarze historycznym Śląsk Opolski jest regionem o odrębnych granicach administracyjnych, zamieszkałym przez ludność związaną wspólnymi dziejami. Stanowi większą część historycznego Górnego Śląska, którego dzieje od czasów średniowiecza, aż po wojny śląskie w XVIII wieku, były wspólne z dziejami całego Śląska. Od XVIII wieku, aż po rozstrzygnięcia po I wojnie światowej, polityczne losy Śląska Opolskiego związane były z dziejami Śląska pruskiego. Po podziale Górnego Śląska dzieje polityczne obu części kształtowały się odmiennie, w granicach państwa polskiego i niemieckiego, ale wkrótce, od października 1939 r. funkcjonowały wspólnie i znalazły się ponownie w państwie niemieckim (w prowincji górnośląskiej). W granicach państwa polskiego znalazły się w 1945 r. Region Śląska Opolskiego od średniowiecza stanowił zawsze odrębną jednostkę przestrzenną, której stolicą było Opole. Opole pełniło stołeczną funkcję w czasach średniowiecza, w rejencji opolskiej, czy prowincji górnośląskiej w czasach pruskich i niemieckich. Opole było nieprzerwanie stolicą księstwa, rejencji i województwa, z wyjątkiem okresu II wojny światowej i lat 1945–1950.

Dziś województwo opolskie, lub używając zamiennie nazwy Śląsk Opolski, jest najbardziej śląskim regionem istniejącym na ziemiach historycznie śląskich, w przeciwieństwie do województwa śląskiego, w skład którego – w sensie historycznym – wchodziły ziemie sprzed 1918 r. tzw. dzielnicy pruskiej, zaboru rosyjskiego (Zagłębie Dąbrowskie, ziemia częstochowska) oraz austriackiego (Jaworzno, niewielkie obszary Śląska Cieszyńskiego).

Jest też najbardziej śląskim ze względu na skład ludności, ponieważ istnieje tu nadal duże skupisko rdzennej ludności śląskiej, wśród której po 1989 r. ujawniła się mniejszość niemiecka. Społeczność Śląska Opolskiego różni się od rdzennej ludności śląskiej z górnośląskich terenów przedwojennego, autonomicznego województwa śląskiego. Ludność tego województwa z okresu rządów polskich na Śląsku, po 1945 r. posiadała status prawny byłych obywateli państwa polskiego, podczas gdy ludność byłej rejencji opolskiej, posiadała status obywateli państwa niemieckiego. Polska ludność w rejencji opolskiej po 1922 r. podlegała germanizacji i asymilacji, a ludność województwa śląskiego – integracji społecznej z państwem polskim i jego kulturą. Skutki tego uwarunkowania historycznego znajdują swoje odzwierciedlenie w zróżnicowanych opcjach typu narodowego śląskiej ludności rodzimej, rozmieszczonej w województwie opolskim i województwie śląskim, swoistość regionalną w sensie kulturowym i społeczno-gospodarczym.

Śląsk Opolski, rozumiany dziś jako obszar znajdujący się w granicach województwa opolskiego wykazuje wszystkie cechy regionu. Poprzez swoje historyczne uwarunkowania (sześciowiekowe oderwanie od polskiego organizmu państwowego) i przygraniczne położenie geograficzne, nabrał wiele cech odrębności od pozostałych regionów Polski. Posiada własną historię, kulturę i tradycję, a od zakończenia II wojny światowej nową strukturę ludnościową, którą tworzą: większość polska (ludność napływowa ze wschodnich i centralnych obszarów przedwojennej Polski), ludność rodzima – mniejszość niemiecka i mniejszość narodowo-etniczna śląska (Simonides 1992: 88–89). Zgodne współżycie tych grup ludności, oparte na wzajemnym szacunku i tolerancji, otwarciu się na inne kultury, również świadczy o odrębności regionalnej Śląska Opolskiego.

Literatura

- Berlińska, D. (1998). Stosunki etniczne na Śląsku Opolskim. *Śląsk Opolski*, nr 29, s. 14–23.
- b.a. (1998). *Biała księga obrony województwa opolskiego A.D. 1998*. Opole.
- Czapliński, M., Kaszuba, E., Wąs, G., Żerelik, R. (2012). *Historia Śląska*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dziurok, A., Linek, B. (2011). W Polsce ludowej (1945–1989). W: J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, s. 267–286.
- Hanich, A. (2011). Droga Śląska Opolskiego do samodzielności kościelnej. W: M. Lis, K. Szczygielski, L. Dróżdż (red. nauk.), *Województwo opolskie 1950–2010*. Opole: PIN Instytut Śląski, s. 47–72.
- Kaczmarek, R. (2011). II wojna światowa. W: J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, s. 255–266.
- Kopiec, J. (1998). Diecezja opolska i państwowa administracja terytorialna. *Śląsk Opolski*, nr 29, s. 49–51.
- Lesiuk, W. (1992). Historyczne uwarunkowania odrębności regionalnej Opolszczyzny. W: S. Malarski (red.), *Śląsk Opolski. Region i jego struktura*. Opole.
- Lesiuk, W. (1998). Regionalna struktura etniczno-narodowościowa Śląska Opolskiego. *Śląsk Opolski*, nr 29, s. 10–13.
- Lis, M. (2001). *Górny Śląsk. Zarys dziejów do połowy XX wieku*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Lis, M. (1998). Historyczne uwarunkowania odrębności Śląska Opolskiego. *Śląsk Opolski*, nr 29, s. 5–13.
- Lis, M. (1993). *Ludność rodzima na Śląsku Opolskim po II wojnie światowej (1945–1993)*. Opole: PIN Instytut Śląski.

- Lis, M. (2013). *Śląsk Opolski w warunkach transformacji ustrojowej państwa od 1989 roku*. Opole: PIN Instytut Śląski.
- Lis, M. (2011). Województwo opolskie 1950-2010. Start jednostki administracyjnej. W: M. Lis, K. Szczygielski, L. Drózdź (red. nauk.), *Województwo opolskie 1950-2010*. Opole: PIN Instytut Śląski, s. 9- 28.
- Koska, A., Kuźmicka, J. (2013). *Ludność w województwie opolskim. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Opole: Urząd Statystyczny w Opolu.
- Masnyk, M. (2011). Prowincja górnośląska 1919-1922), W: J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, s. 219-237.
- Rauziński, R., Szczygielski, K. (2013). *Współczesne problemy demograficzne Śląska Opolskiego*. Opole: PIN Instytut Śląski.
- Senft, S. (1998). Opole – historyczna stolica regionu. Przeszłość i dzień dzisiejszy. *Śląsk Opolski*, nr 29, s. 83-86.
- Simonides, D. (1998). Dlaczego Śląsk Opolski jest odrębnym regionem. *Śląsk Opolski*, nr 29, s. 87-92.
- Szczygielski, K. (2006). *Geografia mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Ujęcie ilościowe*. Opole: PIN Instytut Śląski.
- Wanatowicz, M.W. (2011). Województwo śląskie (1922-1939), W: J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, s. 238-247.

Historical determinants of the Opole Silesia region distinctiveness

Abstract:

Opole Silesia is a historical region of Upper Silesia. It is a land situated by the Upper Odra river. In the Middle Ages this region was the Duchy of Opole and Racibórz. Under the Prussian reign it was Opole regency, and after 1922 the province of Upper Silesia (Opole regency). In 1950 Opole region obtained the status of the Opolskie Voivodeship. It is a territory with distinct borders, with a population bound by the common historical experience. It was always a region with individual, distinct space and administration. This region always been a separate, both spatial and administrative unit. The Opole city was the capital during the Duchy period, the regency and the province of Upper Silesia. Only during the Second World War and in the years 1945-1950 Opole was not the capital city. Opole Silesia is borderland area, passing in its history from one state to another, crossing political influence and blending the population. It is a region of diverse ethno-cultural structure and nationality. Opole Silesia, understood today as an area located within the Opolskie Voivodeship, has its own history, culture and tradition, as well as population structure. Since the end of the Second World War, the population consists of: the Polish majority, the so-called new immigrants, and native population - German minority and ethnic Silesia minority.

Keywords:

Opole Silesia, borderland area, history of Opole Silesia, ethnic and national heterogeneity